

Econder |

International Academic Journal

[Econder], 2020, 4 (2): 462/478

Çevre Sorunları ve Liberalizm

&

Environmental Issues and Liberalism

Abdulgaffar ÇİFTÇİ

Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

aciftci@kastamonu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-1224-9634

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 17.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.09.2020

Yayın Tarihi / Published : 30.12.2020

Yayın Sezonu : Aralık

Pub Date Season : December

Cilt / Volume: 4 Sayı – Issue: 2 Sayfa / Pages: 462-478

Atıf/Cite as: Çiftçi, A . (2020). Çevre Sorunları ve Liberalizm . Econder International Academic Journal, 4 (2) , 462-478. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econder/issue/57015/781703>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Hayrettin KESGİNGÖZ- KSU University, Kahramanmaraş, 46000 Turkey. All rights reserved.

Çevre Sorunları ve Liberalizm

Öz

Çevre sorunları 20.yüzyılın başlangıcı ile birlikte uluslararası gündemde kendisine yer bulmaya başlamıştır. Çevre sorunlarını ortadan kaldırmak için genelde iki farklı yola başvurulmaktadır. Bunlar da piyasa ve devlet müdahalesidir. Liberal görüş, çevre sorunlarını genelde piyasa yoluyla çözmeyi düşünmüş, devletin bu sorunlara müdahale etmesinin doğru olmayacağını öngörmüştür. Fakat sadece piyasa mekanizmasının çevre sorunlarının oluşturduğu olumsuz dışsallığı ortadan kaldırmaya yetmeyeceği, liberal yaklaşıma eleştiri getirenlerin savunduğu bir görüş olmuştur. Buna göre piyasa ekonomisi şartlarında giderilemeyen bazı maliyetlerin devlet müdahalesiyle de giderilmesi gerekecektir. Ekolojik problemlerin çözümü için liberalleşmenin daha da artırılması önerisini konu edinen anlayışlar "serbest piyasa çevreciliği" olarak ifade edilmektedir. Liberal düşüncede ele alınan 'doğa durumu'nda çeşitli çevresel değerler, özel mülkiyete konu değildir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Sorun, Liberalizm, Piyasa, Devlet, Müdahale.

Environmental Issues and Liberalism

Abstract

Environmental problems started to find their place in the international agenda with the beginning of the 20th century. Generally, two different ways are used to eliminate environmental problems. These are market and state intervention. Liberal opinion generally considered to solve environmental problems through the market, and predicted that it would not be right for the state to intervene in these problems. However, it was an opinion that only the market mechanism was not enough to eliminate the negative externality caused by environmental problems, and those who criticized the liberal approach. Accordingly, some costs that cannot be eliminated under the conditions of the market economy will have to be eliminated by government intervention. Understanding on the proposal to further increase liberalization for the solution of ecological problems is expressed as "free market environmentalism". Various environmental values are not subject to private ownership in the 'state of nature' considered in liberal thinking.

Keywords: Environment, Problem, Liberalism, Market, Government, Intervention.

Giriş

Neredeyse 20. yy. boyunca, modernitenin de etkisiyle dünya bilim ve teknoloji ile silahlanmış insanın arzularını tatmin etmek amacıyla doğayı sınırsızca sömürü hakkına sahip olduğu inancıyla hareket etmiş ve çevre sorunlarının kökeni bu bağlamda ortaya çıkmaya başlamıştır (Ardoğan, 2012:89). 1970'lerde ekolojik sorunların nitelik ve nicelik açısından arttığı bilinmektedir. Sözü edilen ekolojik sorunlardan bir tanesi küresel ısınma ve ozon tabakasının delinmesidir. Bu yüzyılda iklim değişikliği, doğal afetler ("erozyon, heyelan, kuraklık ve sel nedeniyle göç"), yaşanabilir doğal alanların yok olması, ekilebilir tarım alanlarının tahribatını içeren ekolojik krizler mesleğin gündemine yeni mücadele ve müdahale alanlarını da eklemiştir. Söz konusu ekolojik kriz ve ortaya çıkardığı yapısal sorunlar birey, grup ve toplum düzeyindeki ilişkileri etkilemesi nedeniyle pek çok akademik disiplini ve mesleği de yakından ilgilendirmektedir. Bu sorunların meydana getirdiği hasarların, ölçülebiliyor ve sonuçlarının kamuoyuyla paylaşılıyor olması ekolojik bilincin meydana gelmesine katkı sağlamaktadır. Bunların haricinde çevreye yönelik zararların ve bu zararların karşılanmasının yerel olmaktan çıkıp evrensel boyutlara ulaşması ve sadece günümüz insanını ve insanlığı değil, insanlığın geleceğini de tehdit ediyor olması, ekolojik hareketin oluşumu ve gelişiminde de önemli bir sebebi oluşturmuştur (Göktolga, 2015:138-139; Güzel ve Buz, 2019:1052).

Yeryüzünde yaşamın ve insanlığın geleceği konusunda ileri sürülen kaygıların yaygınlaşmasıyla çevre sorunlarına bakış daha da önemli hale gelmiştir. Çevre sorunlarının kapsamı ve yoğunluğu farklılaşp zenginleştikçe ekonomik, toplumsal, hukuksal ve siyasal konulara da ilgi artmakta ve çözüm arayışları derinleşmektedir. Bu çözümü bu çalışmanın ilgi alanı olan liberal kesim de aramaya çalışmıştır (Aydınlı ve Çiftçi, 2012:15). Son yıllarda çevre konusuyla alakalı tartışmalar incelendiğinde, problemin, bir kirlilik ya da koruma problemi olmadığı, gezegenimizi ve sosyal yaşam alanlarımızı en etkin ve adil yollarla korumaya ilişkin kurumsal düzenlemeleri nasıl geliştirebileceğimiz problemi olduğu görülecektir. Bu problemler iki türlü çözüm düşündürmektedir. Bu sorunlar ya piyasa yoluyla ya da devlet yoluyla çözülebilir (Şahin, 2017:219). Dünyada meydana gelen her türlü kriz,

kapitalizmin kalkınma modelinin sonunun geldiğini düşündürmektedir. Krizlerin ekonomik etkilerinin en az büyük buhran kadar olması beklenmektedir. Sadece ekonomiye değil, sosyal anlamda insana, çevreye, toplumsal yapıyı oluşturan her unsura etkisi tartışmasız şekilde olacaktır. Bugüne dek saltanat süren ve kimi zaman “neo-liberal”, kimi zamansa “liberal üretkenlik” olarak anılagelen bu model artık çökme aşamasındadır. Liberal yaklaşım şu an kendi kriziyle karşı yüzleşirken, bu krizin ikili kökeniyle doğrulanmaktadır. Ve bu krizin ikili karakteri aynı zamanda ihtiyaç duyduğu ikili çözümü, “sosyal ve ekolojist” çözümleri de beraberinde getirirse bunun bir anlamı olacaktır (Lipietz, 2017:57). Dünyanın çevre ve ekoloji alanında en büyük sorunu, aslında tüm sorunların acil bir şekilde çözüm beklemesidir (Lipietz, 2017:74). “Liberal ekonomik doktrinin” bırakınız yapsınlar politikası, kendisini çevre alanında da göstermiştir. Liberal kapitalizmin çevresel değerlerin sürdürülebilirliği için bulduğu formül, liberal ekonominin kurallarına uygun biçimde işletilecek olan “Serbest Piyasa Çevreciliği” olmuştur (Çımrın, 2014:183). Liberalizmin adeta bir politikası haline gelen bu uygulama ve anlayışlar, tüm dünyada ekolojik dengenin sağlanması noktasında bir eşitlik anlayışından ziyade gelişmiş ülkelerdeki çevresel felaketlerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu vb. durumlar da bu konuda çalışanların dikkatinden kaçmamış, liberal yaklaşımlar bu noktalarda sorgulanmaya başlamıştır (Çımrın, 2014:186). 1980 sonrasında tüm dünyada neo-liberal politikalar etrafında meydana gelen dönüşüm süreci “toplumsal, ekonomik ve çevre” önde gelmek üzere çoğu alanda toplumsalın aleyhine olarak nitelendirilebilecek değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişim ve dönüşümler daha fazla yoksulluk oluşturmakta, bir yandan çevre tahrip olurken, insan sağlığı ve hayatı da tehlike altına girmektedir (Gül ve Kahraman, 2012:1). 21. yüzyılda neoliberalizm ideolojisinin iyice yaygınlaşması ile beraber insan, doğa ve üretim üzerindeki ilişkiler hem olumlu hem de olumsuz anlamda farklı açılardan ele alınmaya başlamıştır (Üste, 2015:50).

Bu çalışmada çevre sorunları öncelikle tarihsel dönemler ve piyasa başarısızlığı kavramları da göz önüne alınarak değerlendirilecektir. Liberalizm düşüncesinin çevreye bakış açısı, çevresel politikalara olumlu etkisinin olup olmadığı bakımından incelenecek, bunun yanında liberalizme bu noktada yapılan eleştiriler de göz önünde bulundurularak liberalizm ve çevre ilişkisi analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Çevre Sorunları

Çevre sorunlarının meydana geldiği 1950’li yıllardan günümüze kadar alınan önlemler zaman zaman sonuçsuz kalmış, yaşanan krizler gittikçe büyüyerek karmaşıklaşmıştır. Özellikle kentleşme ve sanayileşmenin ekosistem üzerinde karmaşık ve çok boyutlu bir baskı oluşturduğu kabul edilmektedir. Kentler, üretim ve tüketim merkezleri haline gelirken doğal alanlar ve ekolojik süreçler sürekli zarar görmektedir (Gülcan, 2018:57). Çevre sorunları 20.yüzyılın başlangıcı ile birlikte uluslararası gündemde kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bunun ilk örneklerinden birini 1913 yılında düzenlenmiş olan “Bern Konferansı” oluşturmaktadır. Bu konferans çevre temalı olmasa bile, çevre ile ilişkili olan tabii manzaraların tahribata uğraması sorunu ile ilgilendiği için önemlidir. 1960’lı yıllardan itibaren çevresel sorunların giderek belirginleşmesi, alana ilişkin bilimsel araştırmaların artması, toplumsal hareketlerin meydana gelmesi ve çevrenin ekonomik kalkınmadan daha önemli olduğuna dair görüşlerin geçerlilik kazanması ile beraber çevre bilinci oluşmaya ve bu bağlamda devletler ciddiyetle bu problemlerle ilgilenmeye başlamıştır (Katıtaş ve Kanlı, 2018:59-60). Türkiye’nin de içinde bulunduğu toplam 113 ülke, 1972 yılında “Stockholm Konferansı”nda toplanmıştır. Stockholm Konferansı’nın en önemli neticesi ise farklı milletlerin çevre noktasında ortak sorumluluklarını kabul eden bir anlayışı kabul etmeleridir. Yine “Gündem 21”, küresel olarak “eşitsizliklere, yoksulluğa, hastalığa, eğitimsizliğe, ekolojik yapıdaki yıkımlara” vurgu yapmıştır. “Küresel Ortaklık” kavramını gündeme getiren “Gündem 21”, özellikle toplumdaki dezavantajlı kesimlerin ele alınması gerekliliğini ifade etmiştir (Çımrın, 2014:181-182).

Çevre sorunlarının sebeplerine yönelik analizlerde, çoğu kez doğadaki kaynakların sınırlı olması, insan nüfusunun fazlalığı önemli bir sorun olarak literatürde yerini almıştır. İnsan nüfusundaki artışın hızlanması, yakın zamanda, başta kıtlık olmak üzere çevre sorunlarının içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olacak gibi gözükmektedir (Ardoğan, 2012:82). Bireysel özgürlüklerinin farkında olan fakat kendi özgür eylemlerinin neticelerinden de sorumlu tutulabilen bir toplumla beraber çevre sorunlarının çözülmesi aşamasında önemli bir yol kat edilecektir (Şahin, 2017:234). Yeşil bir düzen

inşa etmek için ilk engel, işbirliği sorunudur. Yerel hareketler bu bağlamda bir rol oynayabilirse başarı elde edilebilir ki “Yeşil Düzen” zaten yerel organların ve hatta bireylerin karar alma süreçlerine katılım sağlamasını istemektedir. Fakat iklim krizleri sonrasında görüldüğü gibi ABD ve ÇİN gibi süper güçler, “tavuk oyunu” diye adlandırılacak bir stratejiyle “ne bu sorunlara ilişkin bir şey yapmakta, işbirliğini ve yük paylaşımını kabul etmekte” isteksiz olmaktadır. Bu konuda sonuç olarak, önümüzdeki engellerin ilk kısmı işbirliğine olan güven eksikliği, karar almak için “ulus aşırı bir kuruluşun eksikliği, liderlik eksikliği, (ulusal) bedavacılık ve işin kaymağını alma tercihi ve birleşim yanlılığı” çevre sorunlarının daha da derinleşmesine sebebiyet vermektedir (Lipietz, 2017:90). Çevre sorunlarının siyasi sebeplerini adeta saklayan; israf sorununu öteleyen anlayışlardan biri de onun temel nedenleri arasında nüfus artışına yer verilmesi, çevre sorunlarına neden olanlar ile bu sorunlardan zarar görenlerin karıştırılmasıdır. Dünyanın nüfusunun artması, çevrecilerin ve çevrebilimcilerin bir sorun olarak önemsedikleri bir konudur. “Nüfus fazlalığı”nın sefalet ve doğa yıkımının nedeni olduğu iddiası, gelişmiş ülkeler tarafından yedekte tutulan sinsî bir mazeretlerden biridir. Özellikle gelişmiş ülkeler tarafından Çevre sorunlarının en büyük nedeni nüfus gibi gösterilip diğer sebeplerin üstü örtülmektedir (Ardoğan, 2012:91). Afrika, Asya ve Latin Amerika’da 600 milyon yoksul kentli, kentsel altyapının yetersiz olmasından dolayı çevresel risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Üretim ve insanların bir arada yoğunlaşması sebebiyle sağlık riskleri gün geçtikçe artmakta, yüksek/pahalı sağlık maliyetleri geliri düşük kesimlerin karşılayamayacağı düzeylere erişmektedir. Kuşkusuz kentteki yoksulların da ürünleri ve üretimlerinin atıkları çevreyi etkileyebilmektedir. Fakat, yoksul kesimlerin kişi başına düşen ürün atıkları yüksek gelirli kesimlerden daha düşüktür. Neticede, çevrenin kent yoksullarına etkisi, kent yoksullarının çevreye etkisinden daha fazladır (Gül ve Kahraman, 2012:6).

2. Piyasa Başarısızlığı ve Çevre Sorunları

Çevresel dışsallıklar olarak ifade edilen piyasa başarısızlığının içselleştirilmesinde bir taraftan “vergiler, sübvansiyonlar, harçlar, pazarlanabilir kirlilik hakları” gibi piyasa temelli araçlar, diğer yandan da doğrudan kontrol veya standartlar olarak isimlendirilen “kumanda ve kontrol araçları” devreye girmektedir (Kargı ve Yüksel, 2010:183). Çevre ekonomisi literatüründeki anlayışlar ele alındığında, hemen hepsinde çevresel

dışsallıkların bir piyasa başarısızlığı olarak kabul edildiği, fakat bu probleme çözüm üretmede birbirlerinden farklılaştıkları görülmektedir (Kargı ve Yüksel, 2010:184). Literatürde kamu müdahalesine gerek duyulmadan piyasa mekanizması kullanılarak bu dışsallıkların içselleştirilebileceğini öne süren yaklaşımlar mevcuttur. Bunlar “Coase Teorisi ve Hicks-Kaldor” Ölçütüdür (Kargı ve Yüksel, 2010:197). Coase, eserinde, “piyasa işlemlerinin etkinlikten uzaklaşması halinde, karar birimlerinin aralarında bir pazarlık süreci oluşturarak etkinlik koşullarını yeniden sağlayabileceklerini ve bunun için de mülkiyet haklarının tesis edilmesi gerektiğini; böylece dışsallıklar için de bir piyasa tasarlanarak onların piyasa başarısızlığı olmaktan uzaklaştırılabileceğini ifade etmiştir. “Tazminat Çözümü veya Kayıpları Karşılama ilkesi” olarak da ifade edilen “Hicks-Kaldor kriteri” ise, Pareto kriterlerinin bir uzantısı niteliğini göstererek Pareto kriterinin uygulanma alanını genişletmek ve belirsizliği bertaraf etmek için devlet müdahalesi olmadan bir tazminat ilkesi meydana getirmektedir (Kargı ve Yüksel, 2010:198). Scitovsky tarafından, “Kaldor-Hicks” anlayışını farklı bir açıdan ele alan bu yaklaşıma göre, “bir ekonomideki aktörün üretim ya da tüketim faaliyeti sonucunda başka bir ekonomik aktör dışsal maliyete katlanıyorsa, bu maliyete katlanan, buna neden olan ekonomik aktörün söz konusu faaliyetini sınırlaması için pazarlığa girişmelidir. Bu pazarlık iki taraf arasında uzlaşmayla sonuçlanabilir” (Parlakay ve Yavuz, 2016:214). Şüphesiz sadece piyasa mekanizması çevre sorunlarının oluşturduğu olumsuz dışsallığı ortadan kaldırmaya muktedir değildir; piyasa ekonomisi şartlarında giderilemeyen bazı maliyetlerin devlet müdahalesiyle de giderilmesi gerekecektir. Başka bir ifadeyle, çevre sorunları, devlet müdahalesini gerektirmektedir. Devlet, örneğin bir standart koyarak çevrenin kirletilmesini önlemeli, bu standarda uymayanları takip etmeli, aykırı davrananları cezalandırmalıdır (Şahin, 2017:223). Kamu ekonomisi çözümleri, oluşacak hasarın önlenmesine ilişkin ya da oluşan zararın karşılanmasına ilişkin olarak kamu otoritesinin uyguladığı politikaları içermektedir. Bu politikalarda “vergiler, harçlar, sübvansiyonlar, kirlilik izinleri ve doğrudan kontroller” yer almaktadır (Parlakay ve Yavuz, 2016:214).

3. Liberalizm ve Çevre

Liberalizm, on yedinci yüzyıldan itibaren gelişen bir siyasal ideolojidir. Klasik liberalizmin felsefi kökenleri “Locke, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer ve Constant” gibi düşünürlerin fikirlerine dayanmaktadır. “Bireycilik, özgürlük, kendiliğinden düzen ve piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet” liberalizmin dayandığı dört temel ilke olarak göze çarpmaktadır (Göktolga, 2015:143). “Serbest piyasa çevreciliği”, ekolojik sorunların liberalizmin ilkelerinin realize edilmesiyle çözülebileceğini savunan görüştür. Ekolojik problemlerin çözümü için liberalleşmenin daha da artırılması önerisini konu edinen anlayışları “serbest piyasa çevreciliği” olarak ifade edilebilir. Liberal düşüncenin temellendirilmesinde ele alınan ‘doğa durumu’nda hava, su, toprak gibi çevresel değerler, özel mülkiyete konu değildir. Serbest piyasa çevreciliğinin merkezinde doğal kaynaklar üzerinde iyi belirlenmiş mülkiyet hakları vardır. Bu kaynaklara sahip olanlar, mülkiyet haklarının tehlikeye girmemesi adına kaynakların kullanımında disiplinli olmaya ve isabetli kararlar almaya yönelirler. “Serbest piyasa çevreciliğinin temsilcilerinden olan “Garret Hardin, Lynch ve Alcorn”a göre çevre sorunlarının temel sebebi, çevresel kaynakların çoğu zaman ortak mülkiyete konu olmasıdır. Çünkü hiç kimseye ait olmayan aynı zamanda herkese aittir. Bireyler ortak mülkiyete konu olan alanlarda sorumsuz davranarak denizlerin, okyanusların kirlenmesine sebep olmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için serbest piyasa çevrecileri ortak kullanım düşüncesini terk etmeyi önermektedir (Ardoğan, 2012:98-99; Bıçkıcı, 2001:34). Serbest piyasa çevreciliği yaklaşımı, çevre ve serbest piyasanın birbirlerine zıt unsurlar biçiminde konumlandırılmasına rağmen bu iki olguyu bir araya getirmeye çalışmaktadır. Neo-liberaller, piyasa mekanizmasının iyi işlememesinin birincil sebebini devlet müdahalesi olarak görürler. Neo-liberallere göre devletin doğal kaynakların fiyatlarına karşı bir müdahale yapması gerçek piyasa değerlerinin ortaya çıkmasını engeller. Serbest piyasa çevreciliği de piyasa mekanizması içinde doğal kaynakların fiyatlarının regülasyonu yolu ile kaynakların kıymetli hale geleceğini ve neticede mülkiyet talebinin de yükseleceğini savunmaktadır (Çımrın, 2014:184).

Çevre konusunu sistematik olarak ele alan kayda değer bir liberal adalet teorisyeni bulmak zordur. Burada ender çalışmalardan biri Rawls’un ilk dağıtım adaleti ilkesidir. Buna göre, Rawls, “her insanın, herkes için benzer bir özgürlük sistemiyle uyumlu, temel özgürlük sistemine eşit bir hakka sahip

olduğunu” belirtmektedir. Bu başlık altında, standart kişisel, sivil ve siyasi özgürlüklere ek olarak, bazı çevresel zararlardan korunma hakkını da içerebiliriz. Dolayısıyla, çevresel bilgilere ücretsiz erişim hakları, çevresel karar alma mekanizmalarına adil erişim hakları ve bunlardan kaynaklanan belirli menfaatleri temsil ederken adil yargılanma hakkı, temel özgürlükler ayrıca çevresel zararlardan kurtulma hakkını da içerebilir (Hayward, 2001:123; Vincent, 1998:450). Hayek, neoliberalizmi anlatırken, serbest piyasaların bireysel ihtiyaçlara yönelik problemlere çözüm bulduğunu fakat merkezi planlamanın her bireyin değişen ihtiyaçlarına yanıt veremediğini; bunun sonucunda piyasaların serbest olarak çalışmasına izin verilmesinin doğru olacağını ve toplumda düzenin kendiliğinden sağlanabilmesi için hükümetlerin sınırlandırılması gerektiğini ifade etmiştir (Üste, 2015:50). Liberalizm insan merkezlidir ve doğayı insanın egemenliği altında bulunması gereken bir varlık biçiminde açıklamaktadır. Bu nedenle çevreciler ve ekolojistler “insan odaklı” ideolojiler temelinde geliştirilen liberal ve sosyalist adalet anlayışlarının çevre sorunlarını çözemeyeceğini ileri sürerek “çevre odaklı” bir adalet anlayışı öngörmektedir. İşte, “ekolojik adalet” yaklaşımı da böyle bir ideolojik çatışma zemininde kendini göstermekte ve çevresel adalet anlayışı içindeki insan merkezli paradigmaya alternatif olacak “ekomerkezli” bir bakış açısı ile “doğa hakları” ekseninde insan ve doğal çevre arasındaki dengenin korunmasına önem vermektedir (Güzel ve Buz, 2019:1062). Yine “Uluslararası Çevre Rejimi”, Liberal kuramın argümanlarına benzer biçimde, Birleşmiş Milletler tarafından tespit edilen standartlar etrafında hazırlanan uluslararası Liberal bir düzen kurmayı amaçlar. “Ekonomik ve teknolojik ilerlemelerin çevreye zarar vermesini engellemek, iklim değişiklikleri ve küresel ısınma gibi çevre sorunlarının önüne geçmek” maksadıyla, BM ve AB gibi kurumların liderliğinde kongreler toplanmakta ve çevre rejimini belirleyen kurallar kabul edilerek, protokoller imzalanmaktadır (Gülmez ve Top, 2018:75).

4. Liberalizme Çevre Konusunda Gelen Eleştiriler

Çevre sorunları noktasında liberalizmi hedef haline getiren şey, çevre sorunlarının bireysel özgürlükleri geniş biçimde ele aldığı ve devlet denetiminden olabildiğince uzak faaliyetlerin yapıldığı piyasanın da çevre

sorunlarının önemli bir kısmını oluşturduğu düşüncesidir. Liberalizmi farklı kılan değerlerden olan piyasa, çevre sorunlarının kaynağı olarak görüldükçe doğal olarak, bu sorunların çözümü konusunda da devre dışı bırakılacak gibi gözükmemektedir (Şahin, 2017:223). 20. yüzyılın diğer krizlerinin hiçbirinde göze çarpmayan yeni bir nitelik öne çıkmaktadır: “ekolojik bir krizin gelişmesi”. Bu durum ileri kapitalizm için yeni bir olgudur. Hem liberaller hem de diğer görüşlere sahip olan kesim uzun yıllar bu krizi görmezden gelmiştir (Lipietz, 2017:64). Klasik liberal anlayış geleneğinde “çevre”, ahlaki ya da “olgusal” (factual) bir problem olarak görülmediğinden dolayı çevreye yönelik düşüncelere çok fazla yer verilmemiştir (Göktolga, 2015:143).

Klasik-liberal görüşe göre, bireyler çevreyi veya başka bir şeyi korumakla yükümlü değildir. Daha ziyade, bireyler yeni değerli kaynaklara sahip olma konusunda ve hangi kaynaklardan ödün vermeleri ve hangi kaynakları korumaya değer bulduklarını bireysel olarak belirleme hakkına sahiptir (Smith, 2004:27). Liberal bireycilik fikri, müştereklerin trajedisine yol açtığı için çevresel yazılarda genellikle şüpheli görülmüştür. Bunu da, sınırlı bir dünyanın yalnızca sınırlı talepleri destekleyebilmesi düşüncesine dayandırmışlardır (Vincent, 1998:454). Liberalizmin sosyal boyutu yeşil liberalizm anlayışını canlandırmak için mülkün yeniden dağıtımını savunmak görüşünü öne atsa bile kalbinde hep bireysel varlıkların önemli olduğu, mevcut maddi kaynaklar olmadan yaşanamayacağı vb. düşüncelerin hakim olması nedeniyle çevresel sorunlar bir anlamda geri planda kalmaktadır (Wissenburg, t.y:32). Ekolojik düşüncede önemli bir isim olan Andrew Dobson’un, liberalizm ve ekolojik düşüncenin birbirleriyle uyuşmadığını ifade eden düşüncesi çevreci siyasal teorisyenler arasında yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Liberalizm ile ekolojik düşünce arasındaki ayrışmanın temel sebebi liberalizmin insanı diğer canlılardan üstün gören “antroposentrik” anlayışdır. Liberalizm temelde bitki ve hayvan türleri için değil, insan bireyleri esas almaktadır (Göktolga, 2015:144). Siyasi liberalizm yapısı itibarıyla bireylere verilmesi gereken çevre eğitimi için de uygun görünmemektedir. Çevre eğitimi ile ilgili değerler siyasi liberalizmle uyumlu değildir (Bell, 2004:49). Bireylerin “materyalist” bir hayat tarzı benimsemesini tasarlayan liberalizm, kişilerin istedikleri gibi doğada bulunan değerleri kullanabileceğini anlatır. Sanayileşme ile beraber uluslararası kapitalist ekonomi sisteminin temelini oluşturan liberalizm, bu özelliklerinden ötürü çevre sorunlarının çözümüne engel olabilme durumu söz konusudur. Liberal

yaklaşımın uzantısı olan “neo-liberal anlayış”, serbest piyasa hegemonyasını savunan ve mülkiyet haklarını kutsallaştıran bir yapıya bürünmüştür. Piyasanın üstünde hiçbir şeyi görmeyen neo-liberallerin, piyasanın işleminin devamı için üretimin sürekliliğine özen gösterdikleri ve bu noktada meydana gelecek çevresel yıkımları çok önemsemedikleri söylenebilir (Katıtaş ve Kanlı, 2018:62). Çevre sorunlarının gittikçe daha belirgin hale gelmesi sonrasında bu sorunların ancak çağdaş liberal demokrasilerdeki vatandaşlarının tutumlarının, tercihlerinin ve yaşam tarzlarının radikal bir şekilde dönüştürülmesiyle çözülebileceği fikri, bu bilimle uğraşanlar tarafından çoğu kez dile getirilmesine rağmen, şimdiye kadar çok az sayıda siyasi liberal görüş mensubu çevre konularını ciddi bir şekilde tartışmıştır (Bell, 2004:38). Çevre konularında yapılan eleştirilerde de dünyanın içerisinde bulunduğu çevresel kaynaklı problemlerin kökeninde mevcut olan şeyin “büyü ya da yok ol”, olarak ifade edilen “serbest piyasa temelli endüstriyalizm” olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna göre bu yaklaşım kar hırsı ile birlikte toplumsal ve çevresel birimleri kendi çıkarlarını düşünerek biçimlendirmekte ve bu işlem de olumsuz çok fazla ürünü meydana gelmektedir (Gül ve Kahraman, 2012:3). Aşırı liberal görüşler de bazı bireylerin temel haklarını kullanma imkânından mahrum olması pahasına, hukuku üretim ve ekonomiden yana kullanmak istemektedir. Liberalizmin radikal biçiminin toplumdan soyutlanmış ve insanların münferit hayat sürdüğü doğal hâl kurgusuna dayanan birey anlayışının, bireyin doğa ile uyumlu ilişkiler kurmasına ne derece el verebileceği tartışmalıdır (Ardoğan, 2012:84). Yeni-liberal sürecin kentler üzerindeki etkileri değerlendirilecek olursa, artan eşitsizliklerin doğal bir neticesi olarak, kentlerde suç oranlarındaki artış ve toplumda bir suç korkusunun oluşması bu noktada göze çarpmaktadır. Bu süreçte güvenlik algısı da değişmiş, özellikle, “yaşam alanlarında güvenlik”, en önemli konulardan biri olmuştur. Yeni-liberal kesim, bu durumdan da yararlanmış; değişen güvenlik algısı üzerinden yeni kâr alanları oluşturarak, yeni tüketim kalıpları vasıtasıyla bu durumu daha belirgin hale getirmiştir (Sipahi, 2012:114). Liberal demokratik devletler de, hem mekânsal hem de zamansal olarak ekolojik maliyetleri dışsallaştırmak konusunda pek caydırıcı değildir; aynı zamanda vatandaş olmayanların

çıkarlarının ya da gerçekten kendi vatandaşlarının ekolojik çıkarlarının temsili için çok sınırlı fırsatlar sunmaktadırlar (Hayward, 2001:128).

5. Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Liberal Politika Önerileri

1970’li yıllar sonrası dönemde piyasa sistemi haricindeki alanların ve ekolojik varlıkların sisteme entegre edilmesi veya denetim altına alınması amacını gerçekleştirmek üzere neo-liberalizm, milletlerarası düzeyde kamuoyu oluşturma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu durum aynı zamanda, Batı’nın aslında büyük ölçüde kendisinin sebep olduğu çevre sorunları noktasında sorumluluğu paylaşmak amaçlı ideolojik bir kılıf meydana getirme isteğinin de bir neticesidir. Bu dönemle beraber birçok uluslararası toplantı, konferans gibi etkinlikler düzenlenmeye başlanmış ve çeşitli uluslararası antlaşmalar imzaya açılmıştır (Baysal, 2018:260). Yeni-liberal politikaların uygulanma ve küresel ekonominin yaygınlaşması aşamasında kentler, yeni ve önemli görevler üstlenir bir özellik göstermeye başlamıştır. Küreselleşme bir taraftan sermayenin dolaşım kapasitesini artırırken, bu hareketlilik de, kısmi olarak küreselleşmenin üretildiği, yani küresel sermaye dolaşımına “teknolojik, kurumsal ve toplumsal altyapının” sağlanması belirli kentler tarafından mümkün kılınmaktadır (Sipahi, 2012:112). Çevre ile alakalı konularda devlet düzenlemesi yanında özel kuruluşların da yapacağı çalışmalarla bir bütünlük kazanması istenmektedir. “Neoliberal” uygulamalar, bilhassa çevre konusunda “bireylerin, kurumların ve uluslararası kuruluşların” göstereceği ilgi ile, gelecekte nasıl bir çevre sorusuna cevap bulabileceklerinin yolunu göstermeye çalışmaktadır (Üste, 2014:170).

Başlangıçta “Liberal Üretkenlik Modeli” herhangi bir ekolojik kısıtı umursamamıştır fakat “asit yağmurları, ozon tabakasındaki incelme” ve 1992’de Rio’da gerçekleştirilen “Yeryüzü Zirvesi (UNCED)” ile işin rengi değişmiştir. Burada bir çok ekolojik problem gerçek manasıyla ele alınmış: sadece “kaynak tarafı” değil, “atık tarafı” da ele alınmıştır. “Emek ve sermayenin verimliliğinin” yanı sıra kalkınma yaklaşımı içerisinde de “GSYİH cinsinden enerji ya da karbon içeriği” gibi konularda yeni anlayış değişiklikleri meydana gelmiştir (Lipietz, 2017:66). Yine burada karşımıza çıkan bir diğer yaklaşım, liberal çevreci yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temsilcileri, materyalist faydacı değerlere ve ekonomik bireyciliğe karşı çıkarlar. 19. yüzyıl liberalizminin kişisel özerkliğine ağırlık vererek, insan

doğasıyla alakalı iyimser bir anlayış benimsemektedirler. Liberal çevrecilerin, esas olarak endüstriyalizm konusuna karşı olmadıkları ifade edilmektedir. Bunların toplumu değiştirmekle alakalı faaliyetlerden kaçındıkları ancak toplumla alakalı yalnızca bozuk olan noktaları düzeltmeyi amaç edindikleri rahatlıkla söylenebilir. Bu yaklaşım; “nüfus artışı, ekolojik dengenin düzeltilmesi ve çevreyi kirletenlerin cezalandırılması” gibi çözüm yollarını savunmuşlardır. Bu bağlamda kanun yoluyla baskıyı, sürecin temel bir parçası biçiminde değerlendirmektedirler (Aydınlı ve Çiftçi, 2012:20-21). Buna benzer olarak “Ekolojik iktisatçılar”, piyasa işleyişindeki temel bazı özelliklerden dolayı, çevre korumanın kendiliğinden serbest piyasa eliyle yürütülemeyeceğini açıklar. Etkin talebin olmadığı şartlarda, piyasada ilgili malın üretimi için bir sebep bulunmamaktadır. Yeterli talebin bulunmamasını o malın değerine veya o mala duyulan gereksinime yönelik bir gösterge biçiminde yorumlayan liberal görüşe karşı, yaşamsal önemdeki bazı malların piyasaya etkin talep olarak yansımadağı uyarısı yapılır. Örneğin toplumda temiz hava için ödeme yapmaya istekli olan çok az kişi vardır. Bu yüzden piyasa, temiz hava sağlayan araç ve yöntemler üretmeye yönelmez. Fakat, talebin az olması, toplumda temiz havaya ihtiyaç duyulmadığını ya da bireylerin temiz hava solumak istemediklerini düşündürmemelidir (Gülcan, 2018:54).

Tercih edilen çevre politikası, iyi hayat anlayışları karşısında tarafsız olmalı, belli bir hayat tarzını dayatmamalıdır (Şahin, 2017:224). Liberal tarafsızlık ilkesi olarak da adlandırabileceğimiz bu politikaya göre, zarardan korunma da dahil, bütün bireyler için genel kaynakların sağlanması amacıyla, bireylerin hayatına idarenin müdahale etmesi mümkün olabilir. İdare, bir yandan zararı önlemeye çalışırken, diğer yandan bu önlemlerin zararla orantılı olmasına çalışmalıdır. Aksinin olması durumunda, yönetimin eyleminden dolayı bireylere verilen zarar, yönetimin engellemeye çalıştığı zararı aşabilmektedir (Coglianese, 2002). Yeşil liberalizm, piyasa güçleri ve bireylerin kendi paylarına düşen sorumlulukları yerine getirdiklerinde dünyanın da korunacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu bağlamda “geri dönüşüm” ve “yeşil teknoloji” tüketicilerin ve üreticilerin uzun dönemde doğada daha az hasar bırakmalarına yardımcı olacaktır (Göktolga, 2015:145). Liberal kurama göre, çevre sorunlarını önlemek için bunlar haricinde uluslararası bir çevre

rejimi kurmak ve devletleri, çok taraflı etkileşimler ve bağlayıcı vaatler ile, bu rejimin kurallarına uymaya ikna etmek gerekir (Gülmez ve Top, 2018:75).

Çevre sorunu olarak düşünülen alanlardaki bazı problemlerin liberal bir bakış açısından pazar yönelimli anlayışla nasıl çözüleceğine ilişkin şu konular üzerinde durulmaktadır: “nüfus, katı atıklar, çölleşme, tarım toprakları, nükleer enerji, ulaşım, imar sorunları, sübvansiyonlar, hidroelektrik santralleri, afetler fonu, estetik kirlilik”. Kamusal nitelikteki kaynakların özelleştirilmesi, kirliliği önleme açısından güzel sonuçlar üretebilmektedir. Gölün ya da nehrin bir kısmı üzerinde balık avlama hakkı, alınıp satılabilir ve ticarete konu edilebilir bir özel mülkiyet hakkıdır. Örneğin, bu özel mülkiyet düzeni Taylor’a göre İngiltere’de yalnızca aşırı avlanma sorununu gidermenin yanında, İngiliz nehirlerinin önemli ölçüde temiz kalmasını da sağlamıştır (Taylor, 1992:39’dan Aktaran: Bıçkı, 2001:39). Neo-liberal politikaların temelinde bireyin ve bireyciliğin vurgulanması, gelecekte bireylere yaşanabilir bir dünya bırakılabilirse anlam kazanacaktır. Neo-liberal politikaların bireyin hak ve özgürlükleri üzerine kurulan yönü ile “çevre hakkı” konusu, bireyin hak ve özgürlükleri açısından daha tutarlı ve öncelik verilmesi gereken hakki olarak değerlendirilmelidir. Bireylerin sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrede bulunmaları durumunda, daha rasyonel politikalar yapılacak ve çevre sorunlarına bu anlamda etkili çözümler bulmak mümkün hale gelecektir (Üste, 2014:173-174). Neticede bunlara dikkat edilirse doğaya liberal toplumda ayrıcalıklı bir konum verilecek ve artık doğa araçsal bir mal olarak görülmekten çıkıp daha az hasar görecektir (Vincent, 1998:454).

Sonuç

Çevre sorunları, dünyada insan unsuru var oldukça devam edecek bir olgu olarak görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler, çevreye karşı yaptığı tahribatın farkına son yüz yılda varmış gibi görünse de süper güç diye tabir edilen belli başlı ülkeler zaman zaman sorunları görmezden gelmiş, kısa vadeli çözümler bulmayı denemiş ve neticede çevre sorunları ve ekolojik düzen hasar görmeye devam etmiştir. Çevre sorunlarına çözüm bulmak için belli başlı ideolojiler de çaba sarf etmektedir. Bunlardan biri de liberalizmdir. Klasik liberal anlayış geleneğinde “çevre”, ahlaki ya da “olgusal” bir sorun olarak görülmediğinden dolayı çevreye yönelik düşüncelere çok fazla yer verilmemiştir. Liberalizm, insan merkezli anlayışıyla doğayı insanın egemenliği altında bulunması gereken bir varlık olarak görmüştür. Rawls’ın

adalet teorisinde insanların çevresel zararlardan korunma hakkına değinilirken, Hayek, serbest piyasaların bireysel ihtiyaçlara yönelik problemlere çözüm bulduğunu, piyasaların serbest olarak çalışmasına izin verilmesinin doğru olacağını ve toplumda düzenin kendiliğinden sağlanabilmesi için hükümetlerin sınırlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Genel anlamda liberal görüş, kamu müdahalesine gerek duyulmadan piyasa mekanizması kullanılarak çevresel anlamdaki olumsuz dışsallıkların giderilebileceğini ve çevresel konularda da hükümetin sınırlandırılmasını savunmuştur. Liberalizmin “çıkarcı odaklı” bir anlayışa sahip olması kendisini “sınıf, sorumluluk ve toplum” eksenli diğer kavramlaştırmalardan ayıran temel özelliklerden biridir. Katı liberal düşüncenin öne çıkarttığı mülkiyet anlayışı da, doğal çevrenin bir parçası olan özel mülkiyetin kullanımı sonucunda doğal çevrenin zarar görmesini çok fazla önemsemediği konusu liberalizme yönelik önemli eleştirilerden biridir. Liberalizme çevre konusunda yoğun eleştiriler yapılsa da, teorisyenler liberalizmin ön gördüğü belli başlı çevre politikalarının da çevrenin korunması açısından önemli olduğunu inkar etmemişlerdir. Bazı liberal çevreciler, çevresel konularda toplumla alakalı bozuk olan noktaları düzeltmeyi amaç edinmişlerdir. Bunun da “nüfus artışı, ekolojik dengenin sağlanması ve çevreyi kirletenlerin cezalandırılması” gibi çözümlerle olacağını savunmuşlardır. Bu bağlamda kanun yoluyla baskıyı, sürecin temel bir parçası biçiminde değerlendirmişlerdir. Yine kamusal nitelikteki kaynakların liberal düşünceye de uygun olan bir şekilde özelleştirilmesi, dünyadaki her çeşit kirliliği önleme açısından güzel sonuçlar üretebileceği bu bağlamda yapılan çalışmalarda sıklıkla ifade edilmiştir. Çevre sorunlarının çözümünü ne tamamıyla serbest piyasaya bırakmak ne de devletlere bu konuda tam yetki vermek gerekir. Toplumun sorumlu bir anlayışla doğal çevreye sahip çıkması ve devlet ve serbest piyasanın da sorumlu bir anlayışla hareket etmesi, sorunların çözümüne en etkili bir şekilde katkı sunabilecektir.

Kaynakça

- Ardoğan, R. (2012). Tüketim, Nüfus Ve Çevre Sorunları: Orantısız Denklem, *Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 81-106.
- Aydınlı, H.- Çiftçi, S. (2012). İnsan-Çevre İlişkisi Ve Türkiye’de 1980 Sonrası Sağ Siyasetin Çevreye İlişkin Yaklaşımı, *Ekev Akademi Dergisi*, 16 (51), 15-30.

- Baysal, T. (2018). Çevrecilik Hareketlerinin Sınıfsal Boyutu Ve Kamu Yönetimini Etkileme Potansiyeli, *Birey ve Toplum Dergisi*, 8(16), 257-276.
- Bell, D. (2004). Creating Green Citizens? Political Liberalism And Environmental Education, *Journal Of Philosophy Of Education*, 38(1), 37-53.
- Bıçkı, D. (2001). Batı Düşüncesi, Liberal Kapitalizm Ve Çevre, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (2), 33-42.
- Coglianese, C. (t.y). Çevre Politikası İçin Liberal Tarafsızlığın İfade Ettikleri, <http://www.liberal.org.tr/upresimler/Cary%20Coglianese.pdf> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi:05.06.2020).
- Çımrın, F. (2014). Kapitalizm, Çevre Ve Çok Uluslu Şirketler, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 175-187.
- Göktolga, O. (2015). Postmodern Siyasetin Bir Yansıması: İsviçre Yeşil Liberal Partisi, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(16), 129-151.
- Gül, S. ve Kahraman, F. (2012). Yeni Yoksulluğun Çevresel Risklerini Neo-Liberal Küreselleşme Üzerinden Okumak, 7. *Karaburun Bilim Kongresi*, 1-11.
- Gülcan, D. (2018). Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(59), 49-63.
- Gülmez, S. ve Top, B. (2018). Realist Dış Politikanın Liberalizm İle İmtihanı, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 72-85.
- Güzel, B. - S. Buz (2019). Yeşil Yoksulluk, Çevresel Adalet ve Sosyal Hizmet, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 30(3), 1052-1069.
- Hayward, T. (2001). Constitutional Environmental Rights And Liberal Democracy, Sustaining Liberal Democracy Ecological Challenges And Opportunities (Ed. Barry J. ve Wissenburg, M.), *New York: Palgrave*.
- Lipietz, A. (2017). Korkular ve Umutlar: Liberal Üretkenlik Modelinin Krizi ve Yeşil Alternatif, Yeşil Ekonomi (Ed. Aşıcı, A. Ve ŞAHİN, U.), İstanbul: *Yeni İnsan Yayınevi*.
- Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010). Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, *Maliye Dergisi*, (159), 183-202.
- Katıtaş, G. ve Kanlı, İ. (2018). Küresel Emisyon İkilemi: Türkiye Değerlendirmesi, *Uluslararası Afro-Avasya Araştırmaları Dergisi*, (5), 58-85.
- Parlakay, O. ve Yavuz, A. (2016). Negatif Dışsallıkların Çevreye Olumsuz Etkilerinin Önlenmesinde Kullanılan Çözüm Yolları, *Akademik Bakış Dergisi*, (57), 210-220.
- Sipahi, E. (2012). Yeni Liberalizmin Yeni Yaşam Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği, *İdealkent*, (7), 110-135.
- Smith, F. (2004). The Progressive Era's Derailment Of Classical – Liberal Evolution, *The Freeman: Ideas On Liberty*, 26-30.
- Şahin, Y. (2017). Çevre Sorunları Ve Liberalizm, Yeşil Ve Siyaset (Ed. H. OLGUN- O. İMGA), İstanbul: *Liberte Yayınları*.

- Üste, B. (2014). Neoliberal Politikaların Çevre Konusuna Etkileri Açısından Bir Değerlendirme, *BEU. SBE. Derg.*, 3(1), 155-176.
- Üste, B. (2015). Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset, *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 7(2), 38-54.
- Vincent, A. (1998). Liberalism And The Environment, *Environmental Values*, 7(4), 443-459.
- Wissenburg, M. (t.y). Liberalism, Political Theory And The Ecological Challenge, 20-34. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511617805.003> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi:01.06.2020).